

خواهشگر تألیف کتاب الغیبه جويا جهانبخش

در پاره‌ای از نگارش‌های بسیار کهن اسلامی، بدین شیوه باز می‌خوریم که نویسنده در آغاز نوشتار خویش، از مخاطب یا مخدوم یا مهدی الیه، یا کسی که آن اثر به خواهش وی نگاشته شده است، بدون تصریح به نام و مشخصات دقیق، و تنها با لقبی (یا: ألقابی) ابهام‌آمیز و کلی گونه یاد می‌کند. نمونه را، می‌نویسد:

«السید الشریف الفاضل الجلیل»، یا «السید الشریف الفاضل»؛ یا: «من أوجب به حقاً و أعظم له محلاً و قدراً و أعتقد فی قضاء حقه و وفاق مشربه لازماً و فرضاً»؛ یا تنها با ضمیر مخاطبت و جمله‌ای دعائیه حاکی از رفعت مقام او سخن می‌راند.^۱

چرائی این رسم، بر صاحب این قلم پوشیده است. شاید این روش مفید نوعی تفخیم و تعظیم علی‌حده بوده است و نویسنده از این راه می‌خواست جلال شأن و بلندی پایگاه آن شخص را برساند و نشان دهد جناب ایشان اجل از آن است که تصریح به نامش لازم (یا: روا) باشد. شاید هم وجه دیگری داشته بوده باشد.

به هر روی، اصل این واقعیت مناقشه‌پذیر نیست که چنین ابهام و کلی‌گوئی چشمگیر در شماری از نگارش‌های دیرینه اسلامی دیده می‌شود و همین ناروشنی، گاه مایه دردسرهای کتابشناختی و تاریخ‌پژوهانه شده، و بکلی، کیستی شخص مورد نظر مانتن را، برای کتابشناسان و تاریخ‌پژوهان، در اجمال نهاده است. أحياناً، با استمداد از قرائن و آگاهی‌های جانبی، می‌توان بر آن عناوین مبهم و القاب کلی، پرتوی از روشنائی افکند، و کیستی آن شخص را - به تردید،

یا به تعیین - معلوم داشت. لیک همواره بخت یار نمی‌افتد، و بویژه اگر قرائن درونی و برونی، باریک بینانه برسنجیده نشوند، کوششها در تعیین کیستی این کسان به بیراهه می‌رود.

کتاب الغیبه شیخ الطائفه، أبو جعفر محمد بن حسن طوسی (۳۸۵ - ۴۶۰ ه.ق.)، یکی از نگارش‌های دیرینی است که نشانی از همان رسم کلی‌گوئی و مبهم‌گذاردن نام خواهشگر تألیف بر جبین دارد. شیخ الطائفه در آغاز کتاب، پس از خطبه معهود، مرقوم می‌دارد:

«أما بعد، فإني مجيب إلى ما رسمه الشيخ الجليل - أطل الله بقاءه - من أملاء كلام في غيبة صاحب الزمان و سبب غيبة...» (کتاب الغیبه، ط. مؤسسة المعارف الإسلامية، صفحه ۲۹؛ و: ط. علی اکبر غفاری و بهراد جعفری، صفحه ۹)

در این عبارت، تعبیر «الشیخ الجلیل» ابهام آلود و کلی‌گویانه است و کیستی وی را محل تأمل و محتاج فحص و تحقیق قرار می‌دهد.

مرحوم استاد علی اکبر غفاری و آقای بهراد جعفری، در طبع خود از کتاب الغیبه در هامش عبارت شیخ طوسی نوشته‌اند: «ها عرفنا الذی رسمه من هو». مصححان کتاب الغیبه طبع «مؤسسة المعارف الإسلامية»، یعنی آقایان شیخ عبداللّه طهرانی و شیخ علی احمد ناصح نیز، تا آنجا که بنده دیده‌ام نه در دیباجة تصحیح خود، و نه در هامش عبارت پیشگفته، درباره کیستی آن «الشیخ الجلیل» اظهار نظری نکرده‌اند.

اخیراً ترجمه‌ای از کتاب الغیبه شیخ طوسی به دستم افتاد، که - از جمله - در موضع عبارت مورد بحث، تعجب برانگیز شد؛ چه:

اولاً، مترجم محترم لفظ «الشیخ الجلیل» را به «استاد بزرگوارم» (ص ۲۶) ترجمه کرده‌اند که تأمل برانگیز است. «شیخ» در کثیری از متون قدیم و جدید به معنای «استاد» به کار رفته و در این تردیدی نیست. لیک در این مقام، استفاده چنین معنا، محتاج قرینه یا دلالت سیاق است، و این بنده چنان قرینه یا دلالتی نیافت.

ثانیاً، که همین هم مهمتر و اصل مطلب است. در هامش نوشته‌اند: «ظاهراً مقصود از استاد بزرگوار، ابو عبداللّه محمد بن محمد بن نعمان، معروف به شیخ مفید است» (ص ۲۶، هامش).

می‌نویسم: گویا چنین نیست؛ بل چنین استظهاری تا

اندازه‌ای تعجب آور است؛ زیرا در زمان تألیف کتاب الغیبة شیخ طوسی، حتی شریف مرتضی (متوفای ۴۳۶ ه.ق.) در گذشته بوده است. تا چه رسد به شیخ مفید (متوفای ۴۱۳ ه.ق.).

به دیگر سخن، چگونه ممکن است مراد از «الشیخ الجلیل» که شیخ طوسی با عبارت «أطال الله بقاءه» برای او دعای طول عمر می‌کند، شیخ مفید باشد که سالها پیش از آن تاریخ دعوت حق را لبیک گفته و در جوار رحمت ایزدی آرمیده است؟

شیخ طوسی چند جا در کتاب الغیبة از شریف مرتضی یاد کرده است و با دعاهائی چون «رَحِمَهُ اللهُ» و «رَضِيَ اللهُ عَنْهُ» به وفات وی اشعار نموده (نگر: کتاب الغیبة، ط: مؤسسة المعارف الإسلامية، ص ۵ و ۱۲ و ۹۷ و ۱۰۴؛ و: ط. غفاری - جعفری، ص ۱۳ و ۱۹ و ۷۸ و ۸۳)؛ کما این که مترجم کتاب الغیبة نیز، خود، در متن ترجمه‌اش، (ص ۳۱ و ۴۱) با دعای «اعلی الله مقامه» و «رحمه الله» از شریف مرتضی یاد کرده است.

شاید آنچه موجب اشتباه مترجم محترم کتاب الغیبة شده است، حاشیه‌ای باشد که بر کرانه عبارت مورد بحث از کتاب، در چاپ سنگی آن، دیده می‌شود. من بنده چاپ سنگی کتاب الغیبة را ندارم، لیک خوشبختانه تصویر صفحه نخست آن در چاپ مرحوم غفاری و آقای بهراد جعفری (ص ۷) آمده است و آنجا این حاشیه بوضوح خوانده می‌شود:

«قيل: المراد به الشيخ المفيد - طاب ثراه».

قائل این «قيل»، هر که بوده، کم لطفی کرده است و دقت کافی در متن کتاب الغیبة نفرموده. چه، - به شرحی که گفتیم - عبارات ترحیم و ترضیه، نشان می‌دهد کتاب الغیبة پس از وفات شریف مرتضی، یعنی پس از ۴۳۶ ه.ق.، تألیف شده است؛ حال آنکه به هنگام وفات شریف مرتضی حدود بیست و سه سال از درگذشت شیخ مفید - رضوان الله علیهما - می‌گذشت.

البته شاید قائل، عبارات «ترضیه» و «ترحیم» را الحاق کتابان شمرده باشد، که اگر بر این مدعا دلیل استواری اقامه نکند، هر آینه «اجتهاد در برابر نص» خواهد بود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. آنسان که شیخ مفید - طاب ثراه - در مُفْتَحِ رِسَالَةِ حَوْلِ خَبَرِ مَارِيَّةٍ آورده.
۲. آنسان که شیخ مفید - قُدْسِ سِرِّهِ - در مُفْتَحِ الْمَسَائِلِ السَّرْوِيَّةِ نوشته است.
۳. چنان که شیخ مفید - رَفَعَ اللهُ دَرَجَتَهُ - در الْفُصُولِ الْعَشْرَةِ فِي الْغَيْبَةِ آورده است.
۴. چنان که شیخ مفید - نَوَّرَ اللهُ مَرْقَدَهُ - در أَوَائِلِ الْمَسَائِلِ الصَّاعِيَانِيَّةِ نوشته.

۵. بعضی مشخصات کتابشناختی ترجمه مذکور، از این قرار است:

خورشید در نهان (ترجمه کتاب الغیبه‌ی شیخ طوسی در اثبات امامت، غیبت و ظهور حضرت حجة بن الحسن - علیه السلام.)، شیخ الطائفة محمد بن حسن طوسی، مترجم: عباس جلالی، ۲ ج، ج: ۱، تهران: مؤسسه تعاون امام خمینی (س)، ۱۳۸۴ ه.ش.

خواننده گرامی

مرکز پژوهشی میراث مکتوب از شما فرهیخته گرامی دعوت می‌کند، با استفاده از آگاهی‌هایی که گزارش میراث در اختیار شما می‌گذارد، با خرید منشورات این مرکز، در انتشار آثار آماده چاپ شده، میراث مکتوب را یاری رسانید.

